

Tekâsür Sûresi Üzerine Bazı Mülâhazalar

Some Considerations on Sûrat al-Takâthur

Metin ÇETİN

Dr. Öğretim Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Assistant Professor, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Science
Ağrı/Turkey

mccetin@agri.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6414-5469

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 02 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Metin Çetin, "Tekâsür Sûresi Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Van İlahiyat Dergisi* 10/17 (Aralık 2022), 69-92.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Tekâsür Sûresi Üzerine Bazı Mülâhazalar

Özet

Tekâsür sûresi, erken dönem Mekkî sûrelerden olup adını çokluk tutkusu anlamına gelen kelimedenden almakta ve 8 âyetten oluşmaktadır. Sûrenin, sayısal ve ticari gücü kullanarak üstünlüklerini belirtmek için gayret gösteren Mekke'deki iki kabile, Ensâr'dan iki kabile veya Yahudiler hakkında indiğine dair rivâyetler bulunmaktadır.

Çalışma yapılırken sûrede anahtar kavram görevi gören kelimeler, alanda yetkin sözlüklerden taranmış ve olası anlamlar ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra ise sûrenin temel konuları tespit edilerek ve Kur'ân'ın temel hedefleri dikkate alınarak, tefsir kültürü bağlamında, günümüz dünyası ile ilişkilendirilerek işlenmiştir.

Tekâsür çeşitleri, doğru bilginin kaynakları, kabir azabı ve nimetlerden hesaba çekilme konularının sûrede tartışıldığı görülmektedir. Kur'ân'ın genel olarak dünya hayatının süsü veya geçimliği olarak ifade ettiği evlat, makam, mal ve servetin asıl hedef yapılmaması gerektiğine vurgu yapan sûre, insanın çeşitli alanlardaki çokluk tutkusuna dikkat çekmektedir. Sûreye göre insanın sayısal ve ekonomik çokluk tutkusu, onu asıl görevinden uzaklaştırmış ve sonunda helak olmasına sebebiyet vermiştir. Bireylerin ve toplumların sayısal ve ekonomik çoğalma isteklerinin birçok savaşın sebebi olduğu düşünüldüğünde bu uyarı ve neticenin ne kadar yerinde olduğu görülmüş olmaktadır. Sûre, verilen güçlü mesajın kavranılması için kesin ve doğru bilginin kaynaklarından kabul edilen “ilme'l-yakîn” ve “ayne'l-yakîn” derecelerini kullanmaktadır. Sûrede müfessirlerin üzerinde durduğu bir konu ise kabir azabına delalet ettiği belirtilen 3. âyetteki “Hayır; ileride bileceksiniz!” ifadeleridir. Bazı müfessirler bu ifadeleri kabir azabı için bir delil kabul ederken bazıları da kabul etmemektedir.

Son olarak sûre, insanın sayısal ve ekonomik bakımdan çokluk tutkusuna kapılmasına neden olan bütün nimetlerden sorguya çekileceğini, şu anda istifade ettiği nimetlerin, ahiret hayatında Cehenneme gitmesine sebep olabileceğini bildirmekte, bu hususu dikkate alarak hareket etmesini istemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Tekâsür, Çokluk Tutkusu, Sayısal Çokluk, Ekonomik Çokluk

Some Considerations on Sûrat al-Takâthur

Abstract

The sûrat al-Takâthur is one of the early Meccan surahs and takes its name from the word meaning passion for multiplicity and consists of 8 verses. There are narrations that the surah descended from two tribes in Mecca, the Ansar, or the Jews, who tried to indicate their superiority by using numerical and commercial power.

While the study was being carried out, the words that served as the key concept in the surah were scanned from the competent dictionaries in the field and their possible meanings were revealed. Afterwards, the main subjects of the surah were determined and the main objectives of the Qur'an were taken into account, in the context of the culture of tafsir, and they were processed by associating them with today's world.

It is seen that the types of Takāthur, the sources of true knowledge, the torment in the grave and being taken into account from blessings are discussed in the Surah. Emphasizing that children, rank, property and wealth, which the Qur'an generally describes as the ornament or livelihood of worldly life, should not be made the main target, the surah draws attention to the passion of the multitude in various fields. According to the surah, man's passion for numerical and economic abundance has taken him away from his main task and eventually caused him to perish. Considering that the desire of individuals and societies for numerical and economic growth is the cause of many wars, it is seen how appropriate this warning and result is. The surah uses the degrees of "ilme'l-yakîn" and "ayne'l-yakîn", which are accepted as the sources of precise and correct information, in order to comprehend the strong message given. Another issue that the commentators dwell on in the surah is "No; You will know later!" are phrases. While some commentators accept these statements as evidence for torment in the grave, others do not.

Finally, the surah states that he will be questioned about all the blessings that cause a person to fall in love with numerical and economic reproduction, and that the blessings he enjoys now will cause him to go to Hell in the hereafter, and asks him to act by taking this matter into account.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Takāthur, Plurality, Quantitative Majority, Economic Multitude

Giriş

Kur'ân'ın verdiği mesajların daha iyi anlaşılması için sûreler bağlamında birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile Tekâsür sûresi ile ilgili bir yüksek lisans çalışması yapılmış olup bu çalışmada sûre bağlamında kabir ziyareti konusu tartışılmıştır.¹ Bu çalışmada ise sûre, Kur'ân'ın genel konuları ve temel hedefleri doğrultusunda bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tekâsür sûresinin içerdiği konularla sınırlandırılan bu çalışmada öncelikle sûre hakkında kısa bir bilgi verilmiş, nüzul sebepleri ve

---

¹ bk. Muhammed As, *et-Tekâsür Sûresi Tefsiri ve Bu Sure Işığında Kabir Ziyareti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

tefsire etkisi açısından kıraat vecihleri incelenmiştir. Daha sonra sûrenin anahtar kavramları tespit edilmiş ve çeşitli lügat kitaplarında bu kavramların ifade ettikleri anlamlar üzerinde durulmuştur. Sûrede tespit edilen konular, çeşitli tefsirler bağlamında günümüz dünyası ile de ilişki kurularak işlenmiştir. Böylece sûrenin verdiği mesajlar Kur'ân'ın temel konuları da göz önünde bulundurularak detaylandırılmıştır.

Genel kabule göre Kur'ân'ın temel konuları tevhid, nübüvvet, adalet ve ahirettir. Bu açıdan her bir sûre bu temel amaçlara hizmet etmekte, bu temel ilkeleri desteklemektedir. Tekâsür sûresine bakıldığında ise bu ilkelerin hepsinin bir arada zikredildiği görülmektedir. Sûrede kullanılan kelime ve kavramlar ile verilen mesajlara bakıldığında tevhid inancının çok kuvvetli bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Bu açıdan insanların sadece Allah'a iman etmeleri, O'nu razı etmeleri ve emirleri doğrultusunda yaşamaları gibi önemli sorumlulukları hatırlatılmakta; onları bu yüce hedeften uzaklaştıran her şeyin bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle insanların bütün nimetlerden Yüce Allah tarafından hesaba çekileceği mesajı, tevhid ilkesinin baskın bir şekilde vurgulanmasıdır. Bu vurgu ile “Sizin ve sahip olduklarınızın tek Rabbi benim.” düşüncesi verilmekte şirke açılan bütün kapılar kapatılmaktadır. Nübüvvet açısından ele alındığında Hz. Peygamber'in ve ona verilen Kur'ân mesajlarının dinlenilmesi gerektiği üzerinde durulmakta; dünya ve ahiret saadetinin temini ve hayatın idamesi hususunda verilen mal, servet, makam ve evlat gibi imkânların yerli yerince kullanılması istenmekte; dünya metana bağlanılmaması ve asıl vazifenin unutulmaması salık verilmektedir. Ayrıca “Yakında kesin bir bilgi ile bileceksiniz.”, “İster istemez göreceksiniz ve bütün nimetlerden sorguya çekileceksiniz.” gibi net ifadeler ile ahiret hayatına dikkat çekildiği görülmektedir. Adalet açısından bakıldığında ise sadece sayısal ve ekonomik değeri olan varlıkların, yaratılış amacına hizmet etmediği sürece, Allah katında bir değeri olmadığı ve insanın mutluluğuna vesile olamayacağı dile getirilmektedir. Bu açıdan insanın uyanık olması, en önemli görevi olan kulluk görevini yerine getirirken vazifesini bihakkın yerine getirmesi istenmekte; aksi takdirde büyük bir pişmanlıkla karşılaşacağı bildirilmektedir. Bundan dolayı mal, evlat, servet, makam vb. şeyler ile böbürlenmenin, kibirlenmenin ve üstünlük yarışına girmenin faydasının olmadığı zira bir gün bu imkânların hepsinden ayrılacağı, onları terk edeceği, çoğaltma tutkusu ve övünmenin olmadığı mezar gibi dar bir yere gireceği hatırlatılmaktadır.

Netice itibari ile Tekâsür sûresi çokluk üzerinden bir medeniyet yaratma projesini eleştirmekte, insanların rablerine karşı sorumluluklarını hatırlatmakta ve insanların mal ve servet ile olan ilişkisini düzenlemektedir. Ayrıca tevhid düşüncesine hizmet etmeyen sayısal

çokluğa, ticari kazançlara veya mala takılan, kendini müstağni gören bundan dolayı hak yoldan sapan insanları uyarmaktadır.

1. Sûrenin Nüzul Sebebi, Sûredeki Kavramlar ve Kıraatler

Mushaf'ta 102. sırada bulunan Tekâsür sûresinin üslup ve içerik açısından Mekkî olduğu hususunda genel bir görüş bulunmaktadır. Sûrenin Makbera ve Elhâküm adında farklı isimlerinin de olduğu tefsir kitaplarında belirtilmektedir. Âyet sayısı sekiz olup Kur'ân sûreleri iniş tertibinde Kevser ile Mâun sûreleri arasında 16. sırada yer almaktadır. Bu bakımdan nübüvvetin 2. yılında inmiş olması yüksek bir olasılık olarak görülmektedir.² Sûrenin âyet sayısında bir ihtilaf bulunmamakla beraber nüzul yeri açısından Sûrenin Medenî olduğuna dair bazı rivâyetler de bulunmaktadır.³ Sûrenin yöntem, muhteva, ilk muhatap kitlesi ve nüzul sebebi açısından değerlendirildiğinde Mekkî bir sûre olmasının kuvvetle muhtemel olduğu ifade edilebilir.⁴

1.1. Nüzul Sebebi

Tefsir kitaplarında Tekâsür sûresinin genel olarak Kureyş kabilesine mensup Abdimenâfoğulları ve Sehmoğulları hakkında nazil olduğu belirtilmektedir. Zira bu iki kabile eskiden beri çokluk yarışı yapmaktaydılar. Her iki kabile birbirlerine karşı kendilerinin sayıca daha fazla, dolayısıyla daha üstün olduğunu iddia etmekte; nüfus ve kalabalığı bir hak ve güç ölçütü olarak değerlendirmekte idi. Bu iddia üzerine yapılan nüfus sayımında Abdimenâfoğulları sayıca daha fazla çıkınca Sehmoğulları sonuca itiraz etmiş, kabirlerde olanlarında sayılması gerektiğini belirtmiştir. Kabileler mezarlığa gitmiş ve daha önce kendi kabilelerinden olup da ölen kişileri de saymışlardır. Yapılan bu sayımda ise Sehmoğulları üç ev daha fazla çıkmıştır. İşte kazananı olmayan, hikmetten vareste, anlamsız yarışın yanlışlığını vurgulamak ve hakikati bildirmek üzere bu sûrenin nazil olduğu ifade edilmektedir. Çokluk yarışını cahiliyenin bir kalıntısı olarak değerlendiren Sehmoğulları

² Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2003), 4/817; Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986); 4/791; Ebü Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabî, 1999), 32/269; Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, (Kahire: Matbaati Mustafa'l-Bâbi ve Evladüh, 1946), 30/228; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984), 30/517.

³ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Zehîr b. Nâsir en-Nâsir, (y.y: Dâru Tavkı'n-necat, 2001), "Rikak", 10; Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993), 5/596; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/517.

⁴ Muhammed İzzet b. Abdülhadi ed-Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, (Kahire: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-Arabiyye, 1963), 2/15.

“Cahiliyedeki azgınlığımız bizi helak etti” demek suretiyle pişmanlıklarını ifade etmişlerdir.⁵ Sûrenin aralarında rekabet bulunan bazı Yahudiler hakkında indiği de ifade edilmiştir.⁶ Ayrıca Ensar’dan Haris ve Hariseoğulları arasında meydana gelen karşılıklı övünme ve çokluk yarışından dolayı nazil olduğu da belirtilmiştir.⁷

İmam Mâturîdî (öl. 333/944)’ye göre âyetler, atalarını körü körüne takip eden Mekke müşriklerine hitap etmekte, onların yanlış inançlar ve dalalet üzere öldüklerini dolayısıyla onları takip etmenin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Kur’ân’ın, müşriklerin atalarının inançlarını mazeret göstermek⁸ suretiyle Allah’ın dinini kabul etmediklerini belirten Mâturîdî, Yüce Allah’ın bu sûre ile sanki onları atalarından dolayı ayıpladığını, onlara uyup peşlerinden gidenleri yerdığını ve onları takip etmelerini yasakladığını düşünmektedir. Zira onlar hikmete muhalif işler yapmaktaydılar ve öylece ölüp gitmişlerdi. Bundan dolayı sûre, şirk inancı üzere ölen müşriklere tabi olunmamasını salık vermekte; kendilerine hidayeti getiren Hz. Peygamber’e uyulması gerektiğini bildirmektedir.⁹

Tefsir kitaplarında, sûrenin nüzul sebepleri olarak yer alan anlatımlar sahih hadis kitaplarında yer almamaktadır. Bundan dolayı sûrenin nüzul sebeplerinden bağımsız olarak, genel uyarı amacı ile nazil olduğu düşüncesinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Zira yukarıda ifade edilen son iki rivâyet sûrenin Medenî olmasını gerektirmektedir. Fakat sûrede kullanılan üslup ve içerik buna izin vermemektedir. Ayrıca erken dönemde Abdimenâfoğulları ve Sehmoğulları’nın böyle bir hadise yaşadığı da malum değildir.¹⁰

Sûrenin vermek istediği mesajları daha iyi kavrayabilmek için cahiliye dönemine kısa bir bakış atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Cahiliye dönemi Mekke’inde, manevi değerlerden yoksun olan kabileler, birbirlerine karşı üstünlük iddialarını sözlü ve yazılı edebi şiirler ile ispat etmeye çalışıyorlardı. Sahip oldukları ticari kazanımları ve nüfus fazlalığını da üstünlük sebebi olarak sayıyorlardı. Zengin olanlar müreffeh bir hayat yaşarken, ekonomik ve sayısal açıdan düşük olanlar ya köle olarak veya ağır işler tutarak hayatta kalmaya

⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me’âni'l-Kur’ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâfi, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil eş-Şelebî, (Kahire: Dârü'l-Misriyye, ts), 3/287; Mukâtil, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 4/819; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/791; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 32/270.

⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997), 10/3460; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ ’ el-Begavî, *Me’âlimü't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 8/515; Muhammed el-Emîn b. Muhammed eş-Şinkîti, *Eđvâ’ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur’ân bi'l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1995), 9/76.

⁷ Ebû'l Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-‘azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selamet, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 8/473.

⁸ el-Bakara 2/170; Hûd 11/87; el-Mü’minûn 23/24; Lokman 31/21; ez-Zuhuruf 43/23.

⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 10/608.

¹⁰ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 2/16.

çalışıyorlardı. Bazı kabileler güçlerini göstermek, daha iyi ve üstün bir kabile olduklarını ispatlamak için mezarlıklardaki ölüleri de hanelerine artı puan olarak ekliyorlardı. Böylece sayısal ve ekonomik çokluk tutkusu onları yaratılış amaçlarından uzaklaştırıyordu. Öyle ki ancak ölüm onların bu tutkusuna son verebiliyordu.¹¹ Özellikle erkek çocuklarının varlığı onlar için ayrı bir övünç kaynağıydı. Kız çocuklarını utanç sebebi sayanlar onları diri diri toprağa gömmekten çekinmiyorlardı.¹² Aslında cahiliye devrinin temel özelliğinin sadece bilgisizlik olmadığı, zorbalık, zulüm, çapulculuk, çocukları öldürmek ve kız çocuklarını toprağa gömmek, güç ve kuvvet kullanmak, zina etmek olduğu bilinen bir husustur.¹³ Cahiliye Araplarının kötü özellikleri olduğu gibi iyi özellikleri de bulunmaktaydı. Onların kötü özellikleri şirk, putperestlik, kabile asabiyeti, zulüm, haksızlık, adil olmamak, sulh ve nizamdan yoksunluk, insan haklarının çiğnenmesi, insanların soylarından dolayı ayıplanması, vahşiyane hareketler, kan davası, haksızlığa yol açan ribâ, içki, kumar vb. gibi davranışlardır. İyi özellikleri ise bağımsızlık ve özgürlüğe düşkünlük, yiğitlik, kavgada cesaret, felaket anında sabır, zayıfı korumak, güçlüğe karşı koymak, cömertlik, ahde vefa, misafirperverlik, kendilerine sığınanları himaye etmek ve kanaatkârlıktır.¹⁴

İnsanoğlunun kendisi pozitif bir değer üretemeyince, geçmişte yaşamış, çeşitli alanlarda başarılar kazanmış ve kahramanlıklar göstermiş, bilgisi ile temayüz etmiş olan figürler üzerinden övünme ve çokluk yarışına mecbur kalmıştır. Bu anlamda kendilerinde daha çok saygıdeğer kişi ve üstün nitelikli insan olduğunu ileri sürerek karşı tarafa galip gelmeye çalışmışlardır.¹⁵ Hâlbuki Yüce Allah ise bireysel ve toplumsal niteliğe yani kaliteye önem verdiğini bildirmektedir.¹⁶ Bundan dolayı sahip olunan evlat, mal ve servetin övünülecek hususlar olmadığı görülmektedir. Zira evlat, mal ve servetin varoluşunda insanın bir dahil bulunmamakta, bunlar insanlara Allah'ın bir lütfu olarak verilmektedir.¹⁷

1.2. Kavram ve Bağlam Analizi

Sûrenin ilk âyetinde yer alan ve anahtar kavram mahiyetinde olan “الْهٰٓءَا” (Elhâ) kelimesi “لَهْوٍ” (Leheve) sözcüğünden türemiş olup sözlük olarak meşgul etmek, oyun oynamak,

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 24/579.

¹² en-Nahl 16/58; et-Tekvîr 81/8.

¹³ Nafiz Danışman, “Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (1956), 194.

¹⁴ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), 25, 42, 56.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 20/168.

¹⁶ el-Bakara 2/249; Âl-iİmrân 3/110; el-Kehf 18/13.

¹⁷ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 10/608.

görevini unutturmak, terk etmek, baştan çıkarmak, oyalamak, tutkuyla bağlanmak, gaflete dalmak, dikkat çekmek, güzelliği istemede mübalağa etmek ve eğlenmek gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸ Lhv kelimesi ve türevleri Kur'ân da 14 yerde geçmektedir.¹⁹ Meşhur şair İmruülkays (öl. 540 ?) bu kelimeyi bir beytinde meşgul olmak, oyalamak ve terk etmek anlamında kullanmıştır: “سَينِ غِيبِ هَامِلَةٍ فَالْهَيْبَةُ عَنْ ذِي تَمَامٍ مَحُولٍ. فَمِثْلِكَ حُبْلَى قَدْ طَرَقْتُ وَمُرْضِعٍ.” “Senin gibi hamile ve emzikli kadınların kapısını çalmışım. Derken onları nazar boncuklu yavrularından ayırarak eğlendirmişim.”²⁰ Bu kelimedenden türeyen “اللُّهُوةُ” (Lühve) kelimesi ise öğütülmesi için danelerin değirmen taşına konulması demektir²¹ ki bu anlamda değirmen taşı nasıl ki daneleri öğütür, parçalayıp ufaltıyorsa çokluk tutkusu ve övünme de insanın hayatını öğütür ve yok eder denilebilir. Ayrıca mecazen bu kelimedenden türeyen “اللُّهَى” (el-Lühâ) ise en cömert ve en güzel hediye anlamında kullanılmaktadır.²² Yine bu kelimedenden türeyen ve çeşitli âyetlerde geçen “لَهُوٌ” (Lhv) kelimesinin kadın ve çocuk anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir.²³ Aslı itibari ile lhv, hikmetten vareste şeyler ile nefsini eğlendirmek ve rahatlatmaya çalışmaktır. Ayrıca insanın kendisinden belli bir süre lezzet aldığı, sonra yok olan veya insanın kendisini ilgilendirmeyen şey ile meşgul olması demektir. Yine hedef gözetmeksizin, bir şeyin iyi veya kötü olduğuna bakmaksızın bir şeyle meşgul olup vakit geçirmek de lhv olarak değerlendirilmektedir.²⁴ Böylece bu tanımlardan görüldüğü gibi verilen mesajın kavranması için son derece geniş anlamlı, efradını cami ağıyarını mâni bir kelime seçilmiştir.

Sûrenin anahtar kavramlarından biri de التَّكَاثُرُ (et-Tekâsür) kelimesidir. Bu ise “كَثْرٌ” (Kesüra) kökünden türeyen bir kelime olup²⁵ çoklukta çekişip, bunu övünme konusu yapma ve birilerinin “Biz daha fazlayız!”, diğerlerinin de “(Hayır!) Biz daha fazlayız!” demesi gibi

¹⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), “Lhv”, 4/87; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 2001), “Lhv”, 6/225, 226; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Muhammed Abdüsselam Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), “Lhv”, 5/213; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), “Lehâ”, 15/258-260; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon, (by.: Dâru'l-Hidâye, ts), “Lhv”, 39/497-504.

¹⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l- Marife, 2012), 214, 386, 833, 834.

²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/407; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm, Gânim b. Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/368; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/168.

²¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “Lhv”, 4/88; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Lhv”, 6/227; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh fi'l-luğa*, thk. Ahmed Abdülgâfur Atâr, (Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melayîn, 1987), “Lhv”, 6/2487, 2488; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Lehâ”, 15/261.

²² Ebû'l Kasım Mahmud b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk Muhammed Basil, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/182.

²³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Lhv”, 6/226, 227.

²⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Lhv”, 6/226, 227; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Lhv”, 39/497; bk. Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, 30/330.

²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ksr”, 5/131-133.

bir anlamı ifade etmektedir.²⁶ Yine Tekâsür insanların mal, makam ve şan-şöhret çokluğu ile övümleri ve gösteriş yapmaları demektir.²⁷ Terkip olarak *أَلْهَأَكُمْ التَّكَاثُرُ* ibaresi “Sizin önemli ve gerekli olan şeyleri bırakıp gereksiz işler ile meşgul olmanız sizi hakikatleri görmekten alıkoydu” demektir.²⁸ İbn Abbâs’ın, “أَلْهَأَكُمْ” kelimesini “أَلْهَأَكُمْ” şeklinde soru formunda kıraat ettiği ifade edilmektedir ki buna göre anlam “Çoğaltma tutkusu mu sizi alıkoydu?” demektir.²⁹

Sûrede ifade ettiği anlamın önemine binaen üç defa tekrar edilen “كَلَّا” (Kellâ) edatı bir şeyi nefyedip yerine başka bir şeyi ikame etmek demektir.³⁰ Bu açıdan “كَلَّا” edatı Arapçada kendisinden önce geçen cümlenin ifade ettiği düşüncenin doğru olmadığını sert bir şekilde belirtmek için kullanılır ki bu sûrede bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Kur’ân’da “كَلَّا” edatı 33 kere kez geçmekte ve sadece Mekkî sûrelerde yer almaktadır.³¹ Bu sûredeki âyetlerde geçen “كَلَّا” edatı “Hayır, aksine, olay sizin düşündüğünüz ve bildiğiniz gibi değildir.” Deyip onların düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koyduktan sonra “olayın doğrusu şu şekildedir” deyip hakikati açıklamaktadır.³² Bu açıdan bakıldığında bu âyetlerin kişinin, dini değerleri umursamadan, sadece dünya kaygısı ile yaşaması ve dünyayı tek hedef haline getirmesinin doğru olmadığını vurguladığı görülmektedir.³³ Yine sıra görevi gören “كَلَّا” edatı âyetlerin öncesi ve sorası ile de ilişkisi bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında “كَلَّا” edatının öncesi ile mana açısından şöyle bir ilişkisi vardır: “Sizin sandığınız gibi, hakiki mutluluk sayı, mal ve evlat çokluğuna bağlı değildir.” Sonrası ile ilişkisi ise “Yemin olsun ki düşündüğünüz ve sandığınız gibi olmadığını bilerek, görerek ve bizzat içselleştirerek gerçekten bileceksiniz.” şeklinde yemin manasındadır.³⁴

Bağlam açısından bakıldığında, Mushaf’ta Tekâsür sûresinden bir önceki sûre olan Kâria sûresi’nde kıyametin kopacağından, insanların dehşetle savrulacağından ve dağların renkli yünler gibi etrafa dağılacığından bahsedilmekte sonra da söz insanların amellerine getirilip amellerin kıymetleri takdir edilmektedir. Tekâsür sûresinde ise insanı hayırlı amellerden uzaklaştıran ve tartıların ağır gelmesine engel olan mal ve serveti çoğaltma

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/791.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32/269; Merâğî, *Tefsîrü’l-merâğî*, 30/229.

²⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/519.

²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/792; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gali İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 2001), 5/518.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Kelle”, 15/231; bk. Muhammed Seyyid et-Tantâvî, *et-Tefsîrü’l-vesît li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru Nehdati’l-Mısır, 1998), 15/495.

³¹ Halil İbrahim TANÇ, “Kur’an’da “كَلَّا” Kellâ Edatı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı/ 42, (Aralık 2014), 31.

³² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebi (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988), 5/357; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 10/609.

³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/792.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 32/271.

tutkusundan bahsedilmektedir.³⁵ Nüzul sırasına göre bir önceki sûrenin ismi olan Kevser ise çok hayır ve iyilik istemek demektir.³⁶ Buna göre Kur'ân mal ve servete karşı olmadığını, insanın mal ve servet çoğaltma tutkusuna karşı olduğunu zira bunun kendisini asli görevinden uzaklaştırıp cehennemlik yaptığını bildirmektedir.

1.3. Kıraat Vecihleri

Tekâsür sûresindeki kelimeler üzerinde kıraat açısından fazla bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sadece sûrenin 6 ve 7. âyetlerinde yer alan ve “Mutlaka göreceksiniz” anlamına gelen “لَتَرَوُنَّ” kelimesinin kıraatında ihtilaf bulunmaktadır. Bu kelimeyi kıraat imamlarından İbn Âmir (öl. 118/736) ve Kisâî (öl. 189/805) 6. âyette “لَتَرَوُنَّ” şeklinde “Tâ” harfini dammeli olarak kıraat etmişlerdir ki buna göre anlam “O cehennem, sizlere gösterilecek siz de onu göreceksiniz” demek olup fail değişmekte ve meçhul olmaktadır. 7. âyetteki “لَتَرَوُنَّ” kelimesini ise diğer kıraat imamları gibi fetha olarak kıraat etmişlerdir. Diğer kıraat imamları ise her iki kelimeyi “Tâ” harfini fetha olarak kıraat etmişlerdir.³⁷ Bu ihtilafta çoğunluğun görüşü şu sebeplerden tercih edilmiştir: “لَتَرَوُنَّ” kelimesi fetha olarak okunduğunda tağlîz ifade etmektedir bu açıdan ifade ettiği manayı koruyabilmesi için bu lafzın değiştirilmemesi gerekmektedir. Ayrıca “Sizler cehennemi göreceksiniz” ifadesi, “Sizler cehennem azabını göreceksiniz” manasıdır. Zira “Hepiniz mutlaka oradan geçeceksiniz”³⁸ âyetinin delaletiyle bildirildiği gibi mü'minler de cehennemi göreceklidir. Bundan dolayı tehdit bizzat cehennemin görülmesinde değil, cehennemdeki azabının görülmesindedir. Bu da fethalı kıraatin, dammeli kıraattan manaca daha belîğ olduğuna delalet eder.³⁹ Ayrıca “Cehennemi mutlaka göreceksiniz” âyetinin “Allah'ın âyetlerini ve delillerini düşünseydiniz dünyada mutlaka cehennemi görürdünüz” anlamına geldiği de belirtilmiştir⁴⁰ ki bu aynı zamanda insanın yaptığı kötü söylem ve eylemlerinin neticesini dünyada da göreceği anlamına gelmektedir.

³⁵ Abdülkerim Yunus el-Hatîb, *et-Tefsîrû'l- Qur'ân'î li'l- Qur'ân*, (Kahire: Dâru'l Fikri'l-Arabî, ts), 16/1664; Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l- akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*, (Şam: Dâru'l- Fikri'l-Muasır, 1997), 30/381.

³⁶ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/295; Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, “Ksr”, 5/348; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Ksr”, 14/19.

³⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*, thk. Şevkî Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1980), 695; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hüccet fi'l-kırâ'âti's-seb'* thk. Abdül'Âli Sâlim. (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 2000), 375; Ebu Zür'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hüccet'l-kırâ'ât*, thk. Said el-Efgânî (b.y. Dârü'r-Risâle, ts), 771; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *en-Neşr fi'l- kırâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', (Mısır: el-Matbaatü'l-Ticaretî'l-Kübra, ts), 2/403; Eminü'l-İslâm Ebû Ali Fadl b. Hasan et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 2005), 10/331.

³⁸ Meryem 19/71.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/273.

⁴⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 10/609; Hatîb, *et-Tefsîrû'l- Qur'ân'î li'l- Qur'ân*, 16/1665.

2. Tekâsür Çeşitleri

Kur'ân çeşitli âyetlerde Güneş'in, Ay'ın, yıldızların, bulutların, yağmurun, toprağın, denizin, hayvanların, gece ile gündüzün, yeryüzü ile gökyüzünün kısacası had ve hesaba gelmeyen bütün nimetlerin insan için yaratıldığını bildirmiştir.⁴¹ Yüce Allah verdiği bu sonsuz nimetlerin karşılığında kullarından kendisini tanımalarını, iman edip ibadet etmelerini, iyi ahlak sahibi olup şükretmelerini istemiştir.⁴² Onların şımarmalarına ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp nankörlük etmelerine de rızasının olmadığını belirtmiştir.⁴³ *“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihâyet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldanış metaından başka bir şey değildir.”*⁴⁴ *“Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır”*⁴⁵ âyetleri dünya hayatının gerçek mahiyetini bütün açıklığı ile insanoğlunun dikkatine sunmuştur. Bu âyetlerde dünya hayatının süsü olan oyun, eğlence, mal, servet, kibir ve çoklukla övünme gibi hasletlerden uzak durulması istenmekte; bunların bir gün sona ereceği ifade edilerek, hiç bitmeyecek olana yani ahiret hayatına çalışılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aslında Kur'ân, kişiyi Allah'ı anmaktan ve O'na kulluk etmekten alıkoymayan mal ve servete karşı olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶ Kur'ân kişinin Allah'ı bırakıp dünya süsü olarak verilenlere, hiç ölmeyecekmiş gibi tutku ile bağlanmasına ve bu tutkunun huzursuzluğa ve bozgunculuğa neden olmasına karşıdır. Bu anlamda sûrede ifade edilen “tekâsür” genel anlamda insanın dünya ve ahiret hayatına faydası olmayan, insanı önemsiz işlerle meşgul eden ve asıl önemli vazifesini unutturan sayısal ve ekonomik çokluk tutkusuna mağlup olmasıdır. “Tekâsür” tefsirlerde genel olarak sayısal çokluk ve ekonomik çokluk olmak üzere iki şekilde tezahür etmektedir.

⁴¹ bk. el-Bakara 2/22, 29; el-Mâide 5/96; İbrâhîm 14/32-34; en-Nahl 16/18, 32; en-Nûr 24/43; Lokmân 31/20; Yâsîn 36/71-73; eş-Şûrâ 42/28; el-Câsiye 45/13; en-Nâziât 79/27-33; Abese 80/24-32.

⁴² bk. el-Bakara 2/172, 185, 186; Âl-i İmran 3/179, 193; en-Nisâ 4/59, 147; el-Mâide 5/89; el-A'râf 7/10, 58; el-Enfâl 8/26; Yûnus 10/60; İbrâhîm 14/7; en-Nahl 16/14, 78, 114; el-Câsiye 45/12; Hadîd 57/8; el-Mülk 67/23.

⁴³ bk. el-Bakara 2/152; el-Enfâl 8/47; Hûd 11/9, 10; İbrâhîm 14/34; en-Nahl 16/55, 112; el-İsrâ 17/69; el-Enbiyâ 21/13; el-Hac 22/38; el-Mü'minûn 23/64; el-Furkân 25/50; eel-Kasas 28/58, 76; el-Ankebût 29/66; Fâtır 35/36; el-Mü'min 40/75; el-Kamer 54/25, 26; el-İnsân 76/24; Abese 80/17.

⁴⁴ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Hadîd 57/20.

⁴⁵ el-Kehf 18/46.

⁴⁶ et-Tevbe 9/24; el-Münâfikûn 63/9.

2.1. Sayısal Çokluk

Kişinin evlatları, ailesi, kabilesi ve yaşadığı toplumdaki nüfusun çokluğu ile övünmesi sayısal çokluk olarak ifade edilebilir. Kur'ân ise salt nicel çokluğu yermiş, salt sayısal çokluğa güvenmenin yanlışlığını vurgulamıştır. Nitekim Huneyn günü sayısal çoklukla övünenlerin yerilmesi ve uyarılması bunu göstermektedir.⁴⁷ Yine Kur'ân sayısal çoğunluğun hakikati temsil edemeyeceğini “Eğer yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar ve onlar sadece yalan uyduruyorlar” âyetinde açık bir şekilde ifade etmektedir.⁴⁸ “Sen ne kadar üstüne düşsen de insanların çoğu asla iman edecek değildir.”⁴⁹ âyeti ise hakkın sayısal çoklukta olmadığına delalet etmektedir. Ayrıca çoğunluğun araştırmadan, işin künhüne varmadan, doğruyu yanlış ayırt etmeden yalan, zan, vehim ve kuruntunun peşinden gittiğini “Onların çoğu ancak zannın ardından gider. Oysa zan, hak namına hiçbir şeyin yerini tutmaz. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilendir”⁵⁰ âyeti dile getirmektedir. Yine Kur'ân, kendilerine peygamber gönderilen şımarık zenginlerin “Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir”⁵¹ dediklerini ama bunun onlara fayda vermediğini ifade etmektedir. Ayrıca peygamberlere iman etmeyen ve onların karşısında yer alan sayısal çoğunluğun o kavimleri helakten kurtaramadığını nazara vererek sayısal çokluğun haklılık kriteri olmadığı güçlü bir şekilde vurgulanmıştır.⁵² Yine kıyamet günü insanların diriltip Allah'ın huzuruna yalnız varacakları ve yalnız hesap verecekleri ifade edilerek kıyamet gününde çokluğa güvenmenin fayda sağlamayacağı ifade edilmiştir.⁵³

Günümüze baktığımızda sayısal çokluğun toplum içinde konumunu giderek güçlendirdiği, haklı olmanın bir ölçütü olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu anlamda siyasi partiler, dernekler, sendikalar, vakıflar vb. kuruluşların aldıkları oy oranında söz sahibi olmaları bütün güç ve imkânları kullanma yetilerini elde etmeleri bunu göstermektedir. Ayrıca bireysel olarak da taraftar ve takipçilerinin çokluğunu ileri sürmek de bir hakikat ölçüsü olarak kabul görmektedir. Ayrıca devletlerin ödül karşılığında nüfuslarını arttırmak için vatandaşlarını teşvik etmeleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

⁴⁷ et-Tevbe 9/25; el-A'râf 7/48.

⁴⁸ el-En'âm 6/116.

⁴⁹ Yûsuf 12/103, 106.

⁵⁰ bk. el-En'âm 6/148; Yûnus 10/36, 66; el-Câsiye 45/24; en-Necm 53/28.

⁵¹ bk. Sebe' 34/34, 35, 37.

⁵² bk. Âl-i İmrân 3/10; el-A'râf 7/48, 102; eş-Şuarâ 26/139, 158; Yâsîn 36/7.

⁵³ bk. el-Bakara 2/243; el-En'âm 6/94, 116; Yûnus 10/36, 83; Hûd 11/40; Ra'd 13/1; Meryem 19/80; eş-Şuarâ 26/170-174; er-Rûm 30/42; Sebe' 34/35; es-Sâffât 37/71; Sâd 38/24; Abese 80/34-36.

2.2. Ekonomik Çokluk

Tekâsür'ün diğerk bir anlam alanı ise mal ve servet yani ekonomidir. Bu anlamda kişinin mal ve servetine güvenmesi, ekonomik durumundan dolayı başkalarından üstün olduğunu ifade etmesi ve tutku ile mal ve servetini arttırma girişimleri tekâsür olarak değerlendirilmektedir. Kur'ân ise bireylerin ve toplumların ekonomilerine güvenerek Allah'a kulluk etmemelerini eleştirmekte, bunun yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Kur'ân ekonomik olarak iyi durumda olan birey ve toplumlardan bahsetmekte, onların ticari kazançlarına güvenerek şımardıklarını, sonunda kaybettiklerini haber vermekte; maddi olanakların kıyamet günü bir yarar sağlamayacağını dikkate sunmaktadır.⁵⁴ Verilen olanakların dünya geçimliği olduğu asıl hedefin Allah'ın katındaki karşılık olduğu, kâfir olarak ölmeleri durumunda yeryüzü dolusu altın verseler dahi azaptan kurtulamayacakları bu âyetlerin verdiği temel mesajdır. Tekâsür sûresini okuduktan sonra Hz. Peygamber'in dile getirdiği şu husus konuyu daha da açıklığa kavuşturmuştur: “Âdemoğlu, “Malım, malım” der. Ey âdemoğlu! Acaba yiyip tükettiğinden, giyip eskittiğinden ve sadaka verip önden gönderdiğinden başkası senin malın mıdır?”⁵⁵ Bu hadis insanın elindeki mal ve servetin aslında ona ait olmadığını, bununla övünmenin yersiz olduğunu zira bir gün öleceğini ve her şeyini kaybedeceğini veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Tarih ekonomik kazanımları temel alan bireylerin ve toplumların uğradıkları acı sonuçlar ile doludur. Bu anlamda bireylerin mal ve servet için birçok katliamlar gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Devletlerin ise silahlanma yarışı, ekonomik olarak kalkınma, halklarının refah seviyesini yükseltme vb. çalışmalar için giriştikleri savaşlar da bunun bir göstergesidir. Zira devletlerin sadece kendi vatandaşlarını düşünerek, diğerk dünya insanlarını umursamadan nice katliamlar yaptıkları tarihen sabittir. Özellikle Fransız devriminden sonra gelişen milliyetçilik akımları, başkalarını ötekileştirme, diğerk devletlerin yer altı ve yer üstü sermayelerini sömürme ve neticede patlak veren birinci dünya savaşı hep ekonomik olarak çokluk tutkusu ve sadece kendi milletini üstün görme travmalarının pratik sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çokluk tutkusu ise insanlığa ancak acı, kan ve gözyaşı yani sadece mutsuzluk vermiştir. Günümüzde ekonomik gücü elde ettiği için Birleşmiş Milletler Teşkilatında veto hakkına sahip olan 5 daimî üyenin dünyayı dizayn etmesi ekonomik çokluk tutkusunun bir sonucudur. Yine yakın zamanda birçok İslam

⁵⁴ bk. Âl-i İmrân 3/14, 91, 116, 185; en-Nisâ 4/38; el-Enfâl 8/36; et-Tevbe 9/24, 34, 35, 69; el-Kehf 18/32-43; Meryem 19/74; eş-Şuarâ 26/88; el-Kasas 28/76-82; Sebe' 34/35-37; Fussilet 41/15, 16; el-Leyl 92/11; Tebbet 111/2.

⁵⁵ Ebû'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbaki, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî, ts), “Zühd” 3-4; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Komisyon (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâb el-Halebî, 1975), “Zühd” 31, “Tefsîru sûre(102)” 1; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*. Abdulfettah Ebû Gudde, (Halep: Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), “Vesâyâ” 1.

ülkesinin altın, petrol ve doğalgaz zenginliklerinden dolayı dünyanın süper güçleri tarafından işgal edilmesi de bu sonu gelmez çoğaltma tutkusunun bir neticesidir.

Meşhur müfessir Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) bu sûrenin verdiği mesajı şöyle özetlemektedir: “İnsanın gurura kapılması ve çoklukla övünebilmesi için sahip oldukları ile mutlu olması gerekmektedir. Bu açıdan insana mutluluk veren şey ya kişinin nefsinde ya bedeninde veya bedeni dışarıdan kuşatan şeylerde meydana gelmektedir. Nefiste olanlar bilgi ve ahlaktır ki kişi bununla bekaya ve sonsuz mutluluğa nail olur. Bedende olanlar ise sağlık ve güzelliştir. Bedeni hariçten saran şeyler ise mal ve makam gibi zaruri olanlar birde akraba ve arkadaşlar gibi zaruri olmayanlar olmak üzere iki kısımdır. Bedenin rahatı için gerektiğinde mal ve makam feda edilir. O halde akıllı kişi bütün gayreti ile bir sıralama yapmalı ve en önemli olan değeri diğer önemli gördüğü şeylerden ayırmalı ve ona çalışmalıdır. Buna göre mal, makam, taraftar ve akraba ile övünmek, mutluluk sebeplerinin en düşük dereceleriyle övünmek demektir. Bununla uğraşan kişi ilim, ahlak ve amel gibi en yüksek seviyelerden mahrum kalmaktadır. Bundan dolayı bu sûrede insanın en önemli görevini yerine getirmesini engelleyen kötü hasletler yerilmektedir.”⁵⁶

3. Doğru Bilginin Kaynakları

Kur’ân, Tekâsür sûresinde, muhatapları ikna etmek ve muhataplarının zihni ve fikri meleklerini devreye sokmak, işin ehemmiyetini ifade etmek için farklı bilgi kategorilerini kullanmıştır. Bu da Kur’ân’ın bilgiye ve delile verdiği önemi göstermektedir. “*De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”*;⁵⁷ “*Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.*” ve “*İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. Onları ancak bilginler düşünüp anlarlar.*”⁵⁸ âyetleri ilmin, düşünmenin, tefekkür etmenin üstünlüğüne ve bir şeyi bilerek yapmanın daha doğru olduğuna delalet etmektedir.

Kesinlik ifade eden ilmin dereceleri üçtür.⁵⁹ Kur’ân’ın bu sûrede, kesinlik açısından doğru bilgiyi ifade eden üç kavramdan ilk iki basamağı ifade eden ilme’l-yakîn (عِلْمُ الْيَقِينِ) ve ayne’l-yakîn (عَيْنُ الْيَقِينِ) kavramlarını kullandığı görülmektedir. Bu terkiplerde geçen ilk kelime olan ilim, bir şeyi hakikati ile idrak etmek demektir⁶⁰ ki bu da gerçeğe uygun kesin

⁵⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 32/270.

⁵⁷ Fâtır 35/28; ez-Zümer 39/9.

⁵⁸ el-Ankebût 29/43.

⁵⁹ Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 100, 101.

⁶⁰ Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Ķur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, (Beyrut: Dâru’l-Kalem, 1412), “İlm”, 580.

inanç ve bilgiyi ifade etmektedir.⁶¹ Yakîn ise ilmin bir sıfatı olup bilgi, marifet vb. bilgi çeşitlerinin üstündeki bir bilgiyi ifade etmektedir. Ayrıca yakîn gerçeğe uygun kesin hüküm, inanç veya bilgi olarak kabul edilmektedir ki Kur'ân bu kelimeyi şüphe, zan, uydurma, tahmin ve vehim kelimelerinin zıttı olarak kullanmaktadır.⁶² Terim olarak ise bu terkip, kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi olarak tanımlanmakta olup, kesinlik açısından ilk basamakta bulunan doğru bilgiyi ifade eden bir tabir olarak kullanılmaktadır.⁶³ İlme'l-yakîn terkihi Kur'ân'da sadece Tekâsür sûresinde geçmektedir. Katade (ö. 117/735) "ilme'l-yakîn" ifadesini öldükten sonra Allah'ın kişiyi diriltmesi şeklinde anlamıştır.⁶⁴ Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine kulluk et⁶⁵ âyetini referans alan Fahreddin Râzî'ye göre ise âyetteki yakîn ölüm, dirilme ve kıyamet anlamındadır. Zira ölüm ve diriliş gerçekleşince ilim yakîn seviyesine çıkar ve bütün şüpheler ortadan kalkar.⁶⁶

Kesinlik açısından bilginin ikinci derecesini ifade eden "ayne'l-yakîn" terkihi ise gözlem, duyular ve tecrübe yoluyla elde edilen, bizzat müşahede sonucu ortaya çıkan ve doğruluğu apaçık olan haber demektir.⁶⁷ Bilginin kesinliği açısından son aşamayı ifade eden "hakka'l-yakîn" kulun Hak'ta fena bulması bilgi, hal ve duyular açısından beka bulması ayrıca iç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁸ Bizzat yaşanarak elde edilen bilgiyi ifade eden bu terkip Kur'ân'da iki yerde geçmektedir.⁶⁹

Kesinlik bildiren bilginin üç basamağını şöyle örneklemek mümkündür: Kişinin diğer insanlar gibi bir gün mutlaka öleceğini bilmesi ilme'l-yakin'dir. Zira kişi etrafında bulunan insanların çeşitli sebeplerle öldüklerini, ölümden kaçmanın ve kurtulmanın mümkün olmadığını bilmektedir. Kişinin ölmeden önce melekleri görmesi, yani Azrâil'i müşahede etmesi, kaçınılmaz sonu daha iyi idrak etmesini sağlamaktadır ki bu ayne'l-yakin'i ifade

⁶¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), "İlm", 155.

⁶² İsfahânî, *el-Müfredât*, "Ykn", 892, 893; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Ykn", 13/457, 458; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr fî garîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts), "Ykn", 2/681; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, "Ykn", 259.

⁶³ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, "İlm", 156; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/522; Yusuf Şevki Yavuz, "İlme'l-Yakîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/137, 138.

⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/581.

⁶⁵ el-Hicr 15/99.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 32/273.

⁶⁷ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, "Ayn", 160; Yusuf Şevki Yavuz, "Ayne'l-Yakîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/269, 270.

⁶⁸ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 90; Yusuf Şevki Yavuz, "Hakka'l-Yakîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/203, 204.

⁶⁹ el-Vâkıa 56/95; el-Hâkka 69/51.

etmektedir. Azrâil'in kişinin ruhunu kabzetmesi esnasında, kişinin ölüm lezzetini tadıp ölmesi ise hakka'l-yakîn'i ifade etmektedir.⁷⁰

Sûrede çoklukla övünmenin yanlışlığı üzerinde durulmuş bu davranışın kişiyi önemli görevlerinden uzaklaştırdığı, netice itibari ile de cehenneme koyduğu vurgulanmıştır. Çoklukla övünmenin sonuçları hem dünyevi hem uhrevi açıdan cehennem hayatını yaşamaktır. Bu gerçeklik ilme'l-yakîn terkihi ile ifade edilmiştir. Kıyamet günü sayısal ve ekonomik çokluğun kişiyi cehennemden kurtaramadığının bizzat kişinin cehennemi görmesi ayne'l-yakîn ile ifade edilmiştir. Yani kişi mal ve evlatların fayda vermediğini cehennem ateşini görünce anlamış olmaktadır. Çoklukla övünen kişi yanlış davranışlarının sonucu olarak cehenneme girdiğinde ise bizzat o davranışının kötü neticesini zerrelere kadar hakka'l-yakîn derecesinde hissetmiş olmaktadır.

4. Kabir Azabı

Kabir azabının varlığı-yokluğu veya kabir ziyareti ile ilgili rivâyetler makale sınırlarını aştığı için burada ele alınmayacaktır. Kabir azabı hakkında birçok çalışma yapıldığı için⁷¹ burada sadece söz konusu âyetlerin bu anlama delalet edip etmediği üzerinde durulacaktır.

Bazı müfessirler Tekâsür sûresinde artarda gelen iki âyetteki ifadelerden yola çıkarak, bu âyet mefhumlarının kabir azabına delalet ettiğini ifade etmektedirler. Böyle düşünenlere göre 3. âyette kullanılan “Hayır; ileride bileceksiniz!” ifadesi kabir azabına, ardından gelen 4. âyetteki “Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!” ibaresi ise ahirette çekilecek azaba işaret etmektedir. Sahih hadis kitaplarında sadece Tirmizî'nin *Şahîh*'inde geçen bir rivâyet de bu manayı desteklemektedir. Hz. Ali'den gelen bu rivâyete göre o şöyle demiştir: “Tekâsür sûresi nazil olana kadar bizim içimizde kabir azabı ile alakalı bazı şüpheler vardı. Ne zaman ki; “Sayınızın çokluğuyla övünmek sizi oyaladı. Öyle ki, kabirleri ziyaret ettiniz.” âyeti geldi, bu konudaki bütün şüphelerimiz izale oldu.”⁷² Bu rivâyeti eserine alan Tirmizî (öl. 279/892) bunun hadis kritiği açısından “garib bir hadis” olduğunu vurgulamaktadır. Garip hadis ise senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadis olarak değerlendirilmektedir.⁷³

⁷⁰ Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 90.

⁷¹ Geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhire*, thk. es-Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 2004); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *İsbâtü 'azâbi'l-kabr ve su'âli'l-melekeyn*, thk. Şeref Mahmûd (Ammân: Dârü'l-Furkân, 1984); Mehmet Okuyan, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2020); Feyzullah Birişik, *Kabir Azabı Haktır İnkârı Küfürdür*, (İstanbul: Polen Yayınları, 2012).

⁷² Tirmizî, “Tefsir”, 3352; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24/580; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 10/609; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 20/172; Ebû Hafs Siracuddin Ömer b. Ali İbn Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1998), 20/479.

⁷³ Sem'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'an*, 6/277; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 8/474.

Hadis âlimi olan Elbânî (1914-1999) ise bu hadis için “isnadı zayıf” kaydını koymuştur.⁷⁴ Sahabeden İbn Abbâs da 3. âyetin “Hayır, kabirde başınıza ne azap geldiğini bileceksiniz” anlamında olduğunu ifade ederek bu âyetin kabir azabına delalet ettiğini belirtmektedir.⁷⁵ Kur’ân’ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir ve tabîinden olan Mukâtil b. Süleyman da bu ifadeleri ölüm anı ve kabirde olmak üzere iki azap şeklinde anlamıştır.⁷⁶ Müfessir Taberî’ye (ö. 310/923) göre “Kabirleri ziyaret edene kadar.” âyeti kabir azabına delalet etmektedir. Ona göre Yüce Allah, tutku ile sayısal ve ekonomik çokluk derdinde olup asli vazifelerini yerine getirmeyenleri kabir azabı ile tehdit etmiştir. Dolayısı ile Allah’a kulluk etmeyen, Kur’ân’ın emirlerini ve Hz. Peygamber’in davetini kabul etmeyip çokluk tutkusuna yenilenler ilk azabı kabirde göreceklerdir.⁷⁷ Tefsir kitaplarında bu âyetlerin kabir azabına delalet ettiği ifade edilse bile delillendirme yoluna gidilmediği ve “Kîle-Denildi- veya Yukâlu-Deniliyor-” şeklinde ifadelerle aktarıldığı görülmektedir.⁷⁸

Bazı müfessirler ise bu âyetleri kabir hayatı veya kabir azabı ile ilişkilendirmemiş, konu ile ilgili rivâyetleri eserlerine almamışlardır.⁷⁹ Bazıları ise bu ifadeleri kesin bilgi ve inanç şeklinde anlamış, sûrede verilen mesajları daha iyi anlaşılması için tekit görevi gördüklerini ifade etmişlerdir.⁸⁰ Netice itibari ile “Hayır; ileride bileceksiniz!” ibaresinin kabir azabına delalet etmesi, sûredeki cezaların caydırıcılığına da hanel getirdiği ifade edilebilir. Zira bu âyetteki ifadelerin “Sayısal ve ekonomik tutkunun sizi düşüreceği sıkıntıları dünya hayatında göreceksiniz ve o zaman bunu daha iyi anlayacaksınız.” anlamında olması daha muhtemel gözükmektedir. Ahirette cehennem azabı olduğu için bu tehdidin dünyadaki bir tehdit olması daha doğru gözükmektedir.

5. Nimetlerin Hesabının Verilmesi

Hayatın hesabını verme, Kur’ân’ın en temel ilkelerinden biridir.⁸¹ Yüce Allah sûrenin son âyetinde “Sonra o gün, nimetlerden mutlaka hesaba çekileceksiniz”⁸² buyurmak suretiyle insanların hesaba çekileceği hakikatini bildirmektedir. Bu âyet ile sûrenin ilk âyeti arasında

⁷⁴ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Daifü Süneni’t-Tirmizî*, (Beirut: Mektebetü’l-İslâmî, 1991), 438.

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/172.

⁷⁶ Mukâtil, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, 4/820.

⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/580.

⁷⁸ Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahrü’l-’ulûm*, (b.y.: y.y., ts), 3/613; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 5/519; Ebü’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’lmi’t-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 4/486; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/521.

⁷⁹ Ebü Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Ebü Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Aziz*, thk. Ebü Abdullah b. Hüseyin Ukkâşe, Mustafa b. Muhammed el-Kenz (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2002), 5/159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/792; Merâgî, *Tefsîrü’l-merâgî*, 20/231.

⁸⁰ Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd el-İmâdî, *İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ila Mezâya’l-Kitabi’l-Kerîm*, (Beirut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, ts.), 9/195.

⁸¹ el-Enbiyâ 21/1, 47; es-Sâffât 37/24; Sâd 38/16, 53; en-Nebe 78/27; el-Gâşiyeh 88/26; ez-Zilzâl 99/6.

⁸² et-Tekâsür 102/8.

şöyle bir ilişki vardır: “Ey insanlar! Sizi kendine esir edip oyalayan, Allah’a itaat etmekten uzaklaştıran, ibadeti terk ettirip önemsiz işlerle meşgul eden bütün nimetlerden sorguya çekileceksiniz”. Bu âyetin muhatabı hususunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisine göre bu âyetin muhatabı inkârcılardır. Zira onlar dünya hayatında kendilerine verilen nimetlerin şükürünü eda etmemişlerdir. İkinci gruba göre ise muhatap hem Müslümanlar hem de diğer insanlardır. Zira kullanılan ifade mutlak olarak gelmiştir.⁸³ Fakat âyetlerin bağlamına bakıldığında sûrede, ahiret inancını inkâr edenlerin dikkate alındığı, dolayısıyla hitabın inkârcılara yönelik olduğu ön plana çıkmaktadır. Sûredeki ifadelerin sertliği ve tehdit içermesi de buna delalet etmektedir. Zira bu derece dehşetli sorguya çekilme Müslümanlar için söz konusu değildir. Çünkü Müslümanlar, Kur’ân’ı ve Hz. Peygamber’i önemsememenin Allah katında yerilen bir davranış olduğunun ve bu davranışın ancak şirk ehlinde sudur edeceğinin farkındadırlar.⁸⁴

Hesabı verilecek nimetler açısından bakıldığında bu âyetin tefsiri sadedinde birçok rivâyetin aktarıldığı görülmektedir. Bu rivâyetlerde yeme, içme, giyim, sağlık, günlük azık, akıl sağlığı, can ve mal emniyeti gibi hususlar üzerinde durulduğu görülmektedir.⁸⁵ Bazı tefsirlerde ise bu nimetlerle beraber farkındalık oluşturmak için daha farklı nimetlerin de sayıldığı görülmektedir ki bunlar da İslam, Kur’ân ve Hz. Peygamber olarak sıralanmaktadır.⁸⁶ İbn Âşûr’a (1879-1973) göre insanın kendisiyle lezzet aldığı ve ayrılmaz parçası olmayan şeyler nimettir. Bu anlamda ona göre sağlık, duyuların sağlıklı olması, uyku, uyanıklık ve akıl sağlığı nimet kapsamında değerlendirilmez ona göre yeme, içme, duyularla lezzet alma ve güzelliklerle övünme nimet sayılmaktadır.⁸⁷ Müminlerin sorguya çekilmesinin amacı onları şükürlerine ve sevaplarına göre ödüllendirmek veya harama bulaşmışlar ise ona göre ceza vermektir.⁸⁸ Asıl olan bütün insanların hesaba çekileceği hakikatidir.⁸⁹ Konu ile ilgili âyetler ve hadislere bakıldığı zaman, bütün insanların kendilerine verilen nimetlerle orantılı olarak hesaba çekileceği anlaşılmaktadır.

⁸³ Mâturidî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 10/607; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 32/274; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Şur’âni’l-‘azîm*, 8/474.

⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/519, 520.

⁸⁵ Müslim, “Eşribe”, 140; Tirmizî, “Zühd” 34; Tirmizî, “Tekâsür”, 5; İbn Mâce, “Zühd” 9; bk. Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 24/582-586; Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fî tefsîri’l-Şur’ân*, 10/333; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 32/275, 276; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Şur’âni’l-‘azîm*, 8/474; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/524.

⁸⁶ Ebü’l-Kâsım Zeynülsâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, thk. İbrahim el-Busyûnî (Kahire: el-Hey’tü’l-Mısriyeti’l-Âmmeti li’l-Kitâbi, ts.), 3/763; Hatîb, *et-Tefsîrü’l-Şur’ân’i li’l-Şur’ân*, 16/1667; Şinkîti, *Edvâ’ü’l-beyân*, 9/83, 84.

⁸⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/524.

⁸⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/525.

⁸⁹ Allâme es-Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri’l-Şur’ân* (Beyrut: Menşûratu Müesseseti’l-A’lâ li’l-Matbûat, 1997), 20/405.

6. Âyetlerdeki Tekrarın Sebepleri

6.1. Kellâ Edatının Tekrarındaki Sebepler

Tekâsür sûresinde kellâ edatı üç kez geçmektedir. Üç yerde de “bilme” fiili ile birlikte kullanılmaktadır. Kellâ edatının tekrarındaki sebepler hakkında şunları söylemek mümkündür:

a. Kellâ edatı muhataba ileilmek istenen manayı tekit etmek için kullanılmaktadır. Bu tarz kullanım uyarı üstüne uyarı yapma olup işin ehemmiyeti vurgulanmak istendiği zaman kullanılan bir formdur.⁹⁰

b. Bu fiillerin birincisinin muhatabı kâfirler olup tehdit manası barındırmaktadır. Amaç ise onları caydırmak ve sakındırmaktır. Bu fiillerin ikincisinin muhatabı ise Müslümanlar olup müjde anlamına gelmektedir.⁹¹

c. Herkes, zulmün ve yalanın çirkin olduğunu; adaletin ve doğrunun güzel olduğunu bilir. Fakat bunların etki ve sonuçlarının boyutunu bilmeyebilir. Kişi yaptığı eylemin iyi veya kötü sonucunun karşılığını bilsin ki ona göre davransın. Bu üç edatın kullanımı ile muhatabın bilmesi istenen şeylerin detaylandırılması söz konusudur. Tekrar bu açıdan gerekli görülmüştür.⁹²

d. Bazılarına göre ise bu ifadeler tekrar değildir. Bunlardan birincisi kabir azabını ikincisi ise ahiret azabını ifade etmektedir.⁹³

6.2. Görme Fiilinin Tekrarındaki Sebepler

Sûrede, “görme” fiilinin tekrar edilişiyle ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a. Kendilerine yapılan uyarılara kulak tıkayan, dinlemek istemeyen ve uyarılardan nefret edenlere yönelik yapılan tehditleri pekiştirmek için bu tekrarlar yapılmıştır. Böylece “Kulaklarınızla duymaya tahammül edemediğiniz azabı gözlerinizle görmek zorunda kalacaksınız.” ifadesi pekiştirilmiştir. Görme fiilinin sonunda kullanılan “tekit nûn’u” da bu anlama delalet etmektedir.⁹⁴

⁹⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 10/609; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/271-272; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 20/172; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/521; Tabersî, *Mecma’u’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, 10/332.

⁹¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/271-272; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 8/518.

⁹² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/271-272

⁹³ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/271-272; Şinkîti, *Eđvâ’ü’l-beyân*, 9/81.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 32/273; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/676; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/522, 523; Şinkîti, *Eđvâ’ü’l-beyân*, 9/82.

b. Çeşitli âyetlerde kâfirlerin cehennemi görmeleri üzerinde durulmaktadır.⁹⁵ Bu açıdan sûredeki görme fiilinden birincisi kâfirlerin cehennemi uzaktan görmelerine işaret ederken ikinci görme fiili ise yakından görmelerini ifade etmektedir.⁹⁶

c. Sûredeki birinci görme fiili Allah'ın onlara cehennemi göstereceğine dair verdiği sözü belirtirken, ikinci görme fiili ise o söz gereği bütün inkârcıların ayne'l-yakîn cehennemi gözle görmelerini ifade etmektedir.⁹⁷

d. Görme fiilindeki tekrar kâfirlerin cehennemde sonsuza kadar kalacağını beyan eden bir kinayedir. Buna göre “Cehennemi mutlaka göreceksiniz.” ifadesi cehennemdeki sürekliliğe delalet etmektedir.⁹⁸

Sonuç

Kur'ân'ın temel ilkelerini veciz bir şekilde ifade eden Tekâsür sûresinin, bazı görüşlerin aksine içerik ve üslup olarak erken dönem Mekkî sûrelerden olduğu görülmektedir. Nüzul sebebi olarak tefsir kitaplarında geçen rivayetlerin, sahih hadis kitaplarında yer almadığı, ayrıca zaman ve mekân açısından bazı rivayetlerin sûrenin içeriği ve nüzul zamanı ile uyuşmaması, sûrenin nüzul sebeplerinden bağımsız olarak nazil olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Sûre, insanın içine düştüğü sayısal ve ekonomik yarışların yanlışlığını ortaya koymak ve insanları caydırmak için baskın bir şekilde korkutma ve tehdit dilini kullanmaktadır. Sûre, insanın sahip olduğu maddi varlıklar ile yaratıcısı arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Buna göre insan, dünya hayatının geçici varlıklarına karşı net bir duruş sergilemeli ve dünyevi varlıkların yaratıcısı ile ilişkisini kesmesine zemin hazırlamamalıdır. Bu gerçeğin anlaşılabilmesi için insanın akli ve ilmi meleklerinin devreye konması istenmektedir. Bundan dolayı sûrede sürekli bir şekilde bilgi ve çeşitlerine göndermeler yapıldığı görülmektedir. Zira bilen ve işin farkında olan insanın Rabbini unutması, sayısal ve ekonomik çokluk tutkusu ile övünmesi söz konusu değildir. Sûredeki “Hayır; ileride bileceksiniz!” âyetinin kabir azabına delalet etmediği aslında bu âyetin insanın kendi yaptıklarının ağır neticesini daha dünya hayatında iken göreceğini bildirmektedir. Bu açıdan söz konusu ayetin kabir azabına delalet ettiği şeklindeki görüşün bu sûreden çıkarılması mümkün görülmemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi insanlara verilen mal ve evlatlar birer kazanım değil, birer imtihan sebebidir. Verilen mesajın etkili olabilmesi için Arap dilinin “tekrar etme” ve manayı kuvvetlendirecek “tekit edatları” gibi argümanlarının

⁹⁵ el-Furkân 25/12; en-Nâziât 79/36.

⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/273; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30/522, 523; Şinkîti, *Eḍvâ'ü'l-beyân*, 9/82.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/273.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/273; Şinkîti, *Eḍvâ'ü'l-beyân*, 9/82; Tabâtabâi, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 20/405.

kullanıldığı görülmektedir. Sürenin son kısmında ise yüce Allah'ın insanlara verdiği nimetler hatırlatılmakta bu nimetlerden dolayı mutlaka sorguya çekilecekleri bildirilerek çoğaltma (çokluk) tutkusuna son verilmesi istenmektedir. Başta İslam, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in rehberliği gibi nimetler olmak üzere yeme, içme, sağlık gibi maddi manevi bütün nimetlerin hesabının sorulacağı söz konusu ayetten anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2012.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. 4. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed b. Nasır en-Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *eş-Şihâh fi'l-luğa*. thk. Ahmed Abdülğafur Atâr. 6 Cilt. 4. Basım. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melayîn, 1987.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Danışman, Nafiz "Câhiliyye Kelimesinin Mânâ ve Menşe'i". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (1956), 192-197.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdülhadi. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- Ebüsuûd, Muhammed b. Muhammed el-Amâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l Arabî, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin. *Daîfü Süneni't-Tirmizî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil eş-Şelebî. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mısriyye, ts.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman. *Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Hatîb, Abdülkerim Yunus. *et-Tefsîrû'l-Ḳur'ân'i li'l-Ḳur'ân*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2001.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997.
- İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz*. thk. Ebû Abdullah b. Hüseyin Ukkâşe, Mustafa b. Muhammed el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selamet. 8 Cilt. 2. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Zencele, Ebu Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccet'l-ḳirâ'ât*, thk. Said el-Efğânî. b.y.: Dâru'r-Risâle, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-ḳirâ'âti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed- Dabbâ'. 2 Cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Ticareti'l-Kübra, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râğîb. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Davûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş. 20 Cilt. 3. Basım. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l- Mısriyye, 1964.

- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim el-Busyûnî. 3 Cilt. 3. Basım. Kahire: el-Hey'tü'l-Mısıriyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâbi, ts.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrü'l-merâgî*. 30 Cilt. Kahire: Matbaati Mustafa'l-Bâbi ve Evladüh, 1946.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. Abdulfettah Ebû Gudde. 9 Cilt. 2. Basım. Halep: Mektebü'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzil ve hakâ'ıku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedevi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 30 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1999.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tefsîrü'l-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhîm, Gânim b. Abbâs. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-'ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethü'l-Kadîr*. 6 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Şinkîti Muhammed el-Emîn b. Muhammed. *Edvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. Cilt 9. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1995.
- Tabâtabâî, Allâme es-Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'an*. 20 Cilt. Beyrut: Menşûratu Müesseseti'l-A'lâ li'l-Matbuât, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebû Ali Fadl b. Hasan. *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ulûm, 2005.
- Tanç, Halil İbrahim. "Kur'an'da "كَلَّمَ" Kellâ Edatı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı/42, Aralık 2014, 31-40.

- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vesît li'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Dâru Nehdati'l-Mısır, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Şakir, M. Fuâd Abdülbâki, İbrahim Atve. 5 Cilt. 3.Basım. Kahire: Matbaati Mustafa el- Bâbî el-Halebî, 1975.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ayne'l-Yakîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/269, 270. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hakka'l-Yakîn", ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/203, 204. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlme'l-Yakîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/137, 138. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon, 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Ḳur'ân ve i'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şalebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr. *Esâsü'l-belâga*. thk Muhammed Basil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,1998.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-'akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec*. 30 Cilt. 2. Basım. Şam: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, 1997.